

ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՌԱՍՊԵԼԸ ՈՐՊԵՍ ԱՄԲՈՒԻ ՄԱՐԴՈՒ ՍՈՑԻՈՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑԱՐԿՄԱՆ ԳՈՐԾԻՔ

ԼԵՎՈՆ ԲԱԲԱՋԱՆՅԱՆ

Ժամանակակից սոցիոմշակութային իրականության կառուցարկման հիմքում ընկած են արդիականացման նախագծի լուսավորական գաղափարներն ու սկզբունքները՝ բանապաշտությունը, անհատակենտրոնությունը, ռացիոնալությունը, մարդասիրությունը, զարգացումը և այլն: Այլ կերպ ասած՝ ժամանակակից աշխարհակարգը, որի հիմնական շարժիչ ուժը արևմտյան քաղաքակրթությունն է, հավակնում է դառնալ իրականացված ուտոպիա, որտեղ պետք է մարդկանց խաղաղ համակեցության և անհատի ներդաշնակ զարգացման իրական հնարավորություններ լինեն: Բայց ժամանակակից աշխարհում օրեցօր ահագնացող բարոյական, հոգևոր, մարդաբանական, սոցիոմշակութային, ժողովրդագրական, քաղաքական և այլ ճգնաժամերը վկայում են այդ աշխարհակարգի անկատար լինելու մասին: Բացի այդ, կրոնական ծայրահեղականության դրսևորումները, ժողովրդավարության և քաղաքացիավարության սկզբունքների գերազանահատման միտումները, ինչպես նաև ապագայի ուտոպիստական նախագծերի սրբազանացումը, մի խոսքով՝ սոցիոմշակութային իրականության առասպելականացումը խոսում են ժամանակակից աշխարհի անբանական, իռացիոնալ որակների մասին: Անգամ լուսավորականության գաղափարներով այլ հասարակություններն արդիականացնելու «պարտավորություն ստանձնած» արևմտյան աշխարհը զերծ չէ իրականության պատրանքայնացումից, ինչը երևում է նրա՝ աշխարհը «ժողովրդավարացնելու», «ազատականացնելու» տենդագին մոլուցքի քաղաքական և աշխարհաքաղաքական դրսևորումներից: «Բաց հասարակության» ուտոպիան աշխարհի գոյաբանական պատկերի նախագիծ հռչակած Արևմուտքը ավելի ու ավելի անբանական երանգներ է ստանում, քանզի «չարդիականացված» աշխարհի ժողովրդավարացման գործում որդեգրած անբանական, հակահումանիստական, բիրտ ու բռնի մեթոդները շեղում են լուսավոր ապագայի այն «լուսավորական» գաղափարներից, ինչի կրողն է ինքնահռչակվել արևմտյան աշխարհը: Փաստորեն արդեն իսկ արդիականացման փուլն ապրած արևմտյան աշխարհում սոցիոմշա-

կութային իրականությունը ամեննին էլ բանական ու ռացիոնալ չէ, այլ ընդհակառակը՝ օրեցօր էլ ավելի իռացիոնալ ու անբանական որակներ է ստանում, ինչի հետևանքով բովանդակային առումով գրեթե չի տարբերվում «չարդիականացված» արևելյան աշխարհից: Ճիշտ է, թեև արևելյան հասարակություններում աշխարհի իմաստավորման հիմքում գերազանցապես ընկած են կրոնական պատկերացումներ, իսկ արևմտյան հասարակություններում՝ սոցիալ-քաղաքական ուտոպիաներ, բայց դժվար չէ նկատել, որ երկու դեպքում էլ իրականության իմաստավորման հիմքում ընկած են մարդկության կոլեկտիվ անգիտակցականում քնած արքետիպային բովանդակությամբ նախագծեր: Դրանք սոցիոմշակութային իրականությունում արտահայտվում են առասպելական տեքստերի տեսքով, որոնք էլ մեկ դրսևորվում են որպես կրոններ, մեկ՝ որպես գաղափարախոսություններ, մեկ էլ՝ որպես ուտոպիաներ: Փաստորեն աշխարհի բանականացումը ամեննին էլ չի բացառում աշխարհպատկերման առասպելական բովանդակությունը: Բանն այն է, որ ժամանակակից աշխարհի կառուցարկման ակունքներում ընկած լուսավորական նախագիծը ոչ միայն նպաստում է աշխարհի բանականացմանը, այլև ձևավորում է կյանքի կազմակերպման մի նոր համակարգ, որի ընդերքում ընթացող քաղաքակրթական, քաղաքական և մարդաբանական փոխակերպումները պատմության թատերաբեմ են բերում մարդաբանական մի նոր տեսակ՝ ամբոխի մարդուն, որի սոցիոմշակութային բովանդակությունը էապես տարբերվում է լուսավորականության պատկերած «բանական մարդու» սոցիոմշակութային տեսակից: Ըստ այդմ՝ ձևավորվում է պարադոքսալ մի վիճակ, երբ բանականության իդեալն ունեցող սոցիոմշակութային նախագծի առարկայացումը քաղաքակրթական տարածությունում հանգեցնում է մարդու սոցիոմշակութային մի նոր տեսակի ի հայտ գալուն, որն անդեմ է և անբանական: Սոցիոմշակութային այս նոր տեսակը՝ ամբոխի մարդը, դրսևորում է ծավալապաշտական հավակնություններ և աշխարհին «պարտադրում է» իր աշխարհպատկերումն ու կենսագործունեության իր տրամաբանությունը: Ամբոխի մարդու սոցիոմշակութային իրականությունը հակասում է լուսավորականության պատկերած սոցիոմշակութային իրականության իդեալական մոդելին, և ի տարբերություն լուսավորականության պատկերած բանական, մոլորություններից զերծ աշխարհի սոցիոմշակութային մոդելի՝ ամբոխի մարդու սոցիոմշակութային իրականությունը, աշխարհպատկերումն ու աշխարհի իմաստավորումը կառուցված են առասպելներով և առասպելական տեքստերով:

Աշխարհի իմաստավորման և յուրացման փորձերը նույնքան վաղեմի պատմություն ունեն, որքան մարդու բանական գոյությունն է երկրի վրա: «Իմաստնության պտուղը ճաշակելու» և «դրախտից վտարվե-

լու» օրվանից սկսած՝ մարդը ձգտել է բնությունը ենթարկել իրեն. նա հավատացել է, որ ունակ է լուծելու իրեն վերապահված խնդիրը՝ աշխարհը ճանաչելու և իմաստավորելու միջոցով ստեղծելու իրեն հարագատ միջավայր, որտեղ նա կարող է իրեն ապահով ու յուրային զգալ: Սակայն աշխարհի իմաստավորման՝ մարդու բոլոր փորձերը նմանվել են անօգուտ ու անշնորհակալ գործի, քանզի մեկ անգամ կորսված «երանելի միամտությունը» այլևս ենթակա չէ վերականգնման: Բանն այն է, որ երբ մարդը «շեղվում» է բնությունից և սոցիալական ու մշակութային տեսք է ստանում, այսինքն՝ երբ մարդանման արարածից վերածվում է բանականությամբ օժտված մարդու, նրա իրականությունը սահմանազատվում է բնությունից: Բնականի և սոցիալականի միջև երկատվածությունը մարդու համար կենսիմաստային հոգս է, քանզի այդ երկատվածության հետևանքով մարդը կորցնում է իր ամբողջականությունը, սակայն, ձգտում է վերականգնել այն, ինչն արտահայտված է իր՝ աշխարհը ոչ միայն ճանաչելու, այլև իմաստային մեկնաբանման ենթարկելու հակվածության մեջ: Մարդը ոչ միայն ճանաչում է աշխարհը, այլ նաև մեկնաբանում, իմաստավորում է այն՝ այդպիսով ձգտելով ներդաշնակ դարձնել իր և աշխարհի համագոյությունը: Սակայն մարդու «դժբախտությունն» այն է, որ աշխարհն իմաստավորելու նրա բոլոր փորձերն էլ վերջին հաշվով դատապարտված են ձախողման, քանզի աշխարհը մարդուն մշտապես տրված չէ, այլ անընդհատ զարգացող և փոխակերպվող դինամիկա է, որի իմաստավորումն ու մեկնաբանումը փոխվում են աշխարհի փոխակերպման հետ մեկտեղ: Ուստի մարդկությունը աշխարհի փոխակերպման հետ մեկտեղ արարում է այսպես կոչված «սրբազանացված պատրանքներ», որոնցով փորձում է աշխարհին ամբողջական և ներդաշնակ տեսք հաղորդել: Սրբազանացված պատրանքները այնպիսի կենսիմաստային ուղղորդիչներ են, որոնց շնորհիվ նա հնարավորություն է ստանում աշխարհին կարգավորված և կազմակերպված տեսք տալու, ինչը կարծես վերականգնում է նրա և բնության միջև երբեմնի ներդաշնակությունը: Սրբազանացված պատրանքները կարող են արտահայտված լինել կրոնի, դիցաբանության, առասպելների և ընդհանրապես մետապատմաների տեսքով: Պատմության ընթացքում պատրանքային մտածողությունը եղել է մարդու մշակութաստեղծ գործունեության ամենաորոշիչ հատկություններից մեկը: Պատրանքային մտածողության այլ տեսակների շարքում, ինչպիսիք են, օրինակ, կրոնականը, գաղափարախոսականը, ուտոպիականը և այլն, առանձնակի տեղ է զբաղեցնում առասպելական մտածողությունը, քանզի պատրանքային մտածողության մնացյալ բոլոր տեսակները այս կամ այն կերպ ընդգրկում են առասպելական մտածողության որոշակի տարրեր: Առասպելական մտածողությունը հատուկ է մարդկային ցեղի պատմության բոլոր շրջաններին

և արտահայտվել է տարբեր պատումների տեսքով: Առասպելական մտածողությունը բնորոշ է մշակութայնացման, սոցիալականացման և բանականացման ենթարկված մարդուն:

Ինչպես նկատում է ֆրանսիացի մտածող Բարտը, «արտաքին աշխարհը մարդուն «մատուցում» է որոշակի պատմական իրականություն, իսկ առասպելը այդ իրականությանը օժտում է բնականությամբ: Մինչև առասպելականացումը արտաքին աշխարհը մարդուն երևում է որպես մարդկային տարբեր գործունեությունների դիալեկտիկական փոխազդեցության արդյունք, իսկ առասպելականացումից հետո այն ստանում է անփոփոխ, հավերժական էությունների ներդաշնակ համադրության պատկեր»¹: Բանն այն է, որ սոցիալականացված մարդու էությունը ռացիոնալ և իռացիոնալ սկիզբների համադրական ամբողջություն է: Ըստ մասնագիտական գրականության մեջ գերակա տեսակետի՝ բնական վիճակում մարդը շատ քիչ հատկություններով է տարբերվել կենդանական աշխարհի մյուս ներկայացուցիչներից: Նա բնության հետ ապրել է ներդաշնակության մեջ, և բնության իրականությունը ոչնչով չի տարբերվել դեռևս մարդանման արարածի կենսագործունեական իրականությունից: Սակայն կենսաբանական ինչ-ինչ փոխակերպումների և մարդածին որակների ձևավորման հետևանքով բնությունից մարդու հեռանալը ստեղծում է մի նոր սոցիոմշակութային իրականություն: Հեռանալով բնությունից՝ մարդը կարծես որբանում է, սակայն միևնույն ժամանակ վերածվում է ծնողի՝ ծնունդ տալով մարդկային համակեցության մշակութային և քաղաքակրթական կառուցվածքների, որոնք, հիմքում ունենալով բնական օրինաչափություններ, այնուամենայնիվ ենթարկվում են մարդկային բանականության ազատ ստեղծագործականությանը: Բանականությունը դառնում է մարդու հիմնային հատկությունը՝ օժտելով նրան ինքնիշխանությամբ, սակայն լուրջ իր բնությունից, բնական սկզբից հարաբերական ինքնիշխանությամբ: Եվ դրանով սկիզբ է առնում մարդ-բնություն հակասականությունը, որն ուղեկցում է քաղաքակրթության զարգացման ողջ ընթացքին: Հակասության վայրն ինչպես մարդու արտաքին աշխարհն է, որտեղ հակադրվում են քաղաքակրթությունն ու բնությունը, այնպես էլ նրաներաշխարհն է, որտեղ հակադրվում են մարդու սոցիալական և բնական սկիզբները, նրա բանականությունն ու իռացիոնալությունը: Եթե արտաքին քաղաքակրթական աշխարհում վաղուց արդեն տեսանելի են բնականի նկատմամբ մարդու բանական սկզբի հաղթանակները, ապա ներաշխարհում հակամարտության զարգացումները կարծես ավելի դանդաղ են ընթանում: Մարդու ներաշխարհը բաղկացած է ինչպես նրա գիտակցական կյանքից՝ հիշողություններից, մտքերից և այլն, այն-

¹ **Барт Р.** Семиотика и поэтика, Избранные работы. М., 1989, с. 111.

պէս էլ անգիտակցական և ենթագիտակցական հոգեկան շերտերից, որոնք անհատական մակարդակում արտահայտված են բնագոյների, երազների, իսկ սոցիալական մակարդակում՝ առասպելների, հեքիաթների և այլ պատումների տեսքով: Մարդու ներաշխարհի իռացիոնալ սկիզբը կարծես իրեն օտար է զգում բանական սկիզբն արարած քաղաքակրթությունից և ամեն կերպ փորձում է դառնալ դեպի ծնող բնությունը: Օտարացած իռացիոնալը ձգտում է առ անցյալ, առ բնություն, առ իրեն ծնող, իսկ բանականությունը կարծես փախչում է բնությունից ու բնականությունից՝ մարդկային կեցությանը տալով է՛լ ավելի սոցիալական երանգներ: Առ նախաքաղաքակրթական անցյալ, առ բնություն իռացիոնալի հակվածությունը այս կամ այն կերպ արտահայտվել է մարդկային պատմության ընթացքում՝ մարդուն հիշեցնելով իր բնական, անգիտակցական էության մասին՝ ժամանակ առ ժամանակ դրսևորվելով նաև սոցիոմշակութային իրականությունում: Սոցիոմշակութային իրականությունում իռացիոնալը դրսևորվում է տարբեր ձևերով, սակայն դրանց գրեթե բոլոր տարբերակներում էլ կրկնվում են միանման բովանդակությամբ տեքստեր, որոնք դեռ նախաքաղաքակրթական վիճակից ձևավորվող հոգեկանի անգիտակցական համակարգում պահպանված արքետիպերն են, որոնք, հայտնվելով սոցիոմշակութային իրականությունում, հաճախ հանդես են գալիս առասպելների տեսքով: Այդ է պատճառը, որ մարդկային կեցության հիմքը ընդգրկում է ձգտումը առ վերադարձը առասպելական դարաշրջանին, և մարդը հակված է նոր առասպելներ ստեղծելուն, առասպելներով մտածելուն²:

Առասպելական մտածողությունը բնորոշ էր ինչպէս մինչարդիական հասարակություններին, այնպէս էլ արդիականացման հետևանքով քաղաքակրթության կենտրոնում հայտնված ամբոխի մարդուն: Ինչպէս նկատում է Մոսկովիչին, ամբոխը, մարդկային հավաքականություն լինելուց զատ, նաև կրում է որոշակի հավաքական հոգեկան տարրեր, որոնք գործում են անգիտակցաբար³: Կոլեկտիվ անգիտակցականում գործող այդ հավաքական Ես-ը՝ ամբոխի մարդը, սակայն, դրսևորվում է ոչ միայն ֆիզիկական ամբոխի առկայության պայմաններում, այլ նաև ամբոխից դուրս՝ այլ սոցիոմշակութային իրականություններում, ինչպէս օրինակ՝ «ցրված ամբոխներում»: Եվ իռացիոնալ կենսադիրքորոշում ունեցող ամբոխի մարդուն բնորոշ են դառնում կոլեկտիվ անգիտակցականում թաքնված արքետիպային տեքստերով առասպելական մտածողությունն ու սոցիոմշակութային իրականության առասպելականացված կառուցարկումը: Իսկ արքետիպային բովանդակությունը սոցիոմշակութային իրականությունում դրսևորվում է ա-

² Տե՛ս **Ясперс К.** Смысл и назначение истории. М., 1994, էջ 478-479:

³ Տե՛ս **Московичи С.** Век толп, М., 1996, էջ 126-127:

ռասպելների տեսքով, ուստի ամբոխի մարդն էլ սոցիոմշակության իրականությունը ընկալում է առասպելականացված բովանդակությամբ:

Ուսումնասիրելով զանգվածային, ամբոխային վարքի և տրամադրությունների ձևավորման և զարգացման օրինաչափությունները՝ ֆրանսիացի մտածող Թարդը եզրակացնում է, որ ի տարբերություն կազմակերպված հասարակությունների վարքի կազմակերպման օրինաչափությունների՝ անկազմակերպ հասարակության զանգվածային տրամադրությունները կարելի է ուղղորդել ոչ այնքան սոցիոմշակության իրականության կազմակերպման ռացիոնալացված օրինաչափություններով, որքան իռացիոնալ մեթոդներով, քանի որ ամբոխային տրամադրությունների ձևավորման հիմքում ընկած են հոգեկանի ամենավաղեմի շերտերը, ուստի զանգվածային տրամադրությունները պետք է ոչ թե կազմակերպել ռացիոնալ մեթոդներով, այլ ուղղորդել դրանք⁴: Եվ իսկապես, լուսավորական գաղափարներով տոգորված արդիականության դարաշրջանում զանգվածային տրամադրությունները կամ զանգվածային տրամադրությունների հասցեատեր ամբոխի մարդու վարքն ու աշխարհայատկերումը թելադրվում են բացառապես իռացիոնալ «օրինաչափություններով»: Թվում է, թե արդիականության դարաշրջանում արդեն լուսավորականության բանականացման ճրագը պետք է մարդկային մտածողությունը դուրս բերեր միջնադարյան կրոնական մտածողությանը բնորոշ խավարից, հաղթահարեր պատրանքների նկատմամբ մարդու հակվածությունը և ազատության ու բանականության իդեալներով կերտեր այն նոր հասարակությունը, որի հիմքում կլինեին զարգացման և առաջընթացի գաղափարը (Կոնդորսիե): Ըստ էության արևմտյան հասարակություններում սկիզբ առած քաղաքակրթական տարածության արդիականացման և մշակության խառնուրդի բանականացման լուսավորչական նախագիծը մտածողության պատրանքայնության հաղթահարման փորձ էր, որը, իհարկե, առաջին հերթին ուղղված էր միջնադարյան կրոնական-կղերական աշխարհապատկերման դեմ, բայց խորքում այն ընդվզում էր իռացիոնալության ցանկացած դրսևորման դեմ՝ վերջինիս հակադրելով բանականությունը: Սակայն արդիականության դարաշրջանում իսկ երևացին արդիականացման նախագծի իրականացման հակասական հետևանքները: Բանն այն է, որ մի կողմից արդիականացման նախագիծը կազմաքանդում էր մտածողության պատրանքայնության կառուցած հոյակերտները, մյուս կողմից էլ պատմության թատերաբեմ էր բերում ամբոխի մարդուն, որի հիմնական բնութագրող հատկություններից է պատրանքային մտածողությունը: Այս համատեքստում արդիականացման նախագծի ձախողումը ցույց տվեց, որ կոլեկտիվ անգիտակցակա-

⁴ Տե՛ս Թարդ Գ. Мнение и толпа. М., 1998, էջ 65:

նից բխող պատրանքային մտածողությունը սկզբունքորեն անհնար է հաղթահարել բանականությամբ, որ պատրանքային մտածողության արգասիքները՝ արքետիպային բովանդակությամբ առասպելները, մետապատումները, գաղափարախոսությունները և այլն, անբաժանելի են մարդկային համակեցությունից: Ըստ Միրչայի՝ «առասպելական մտածողությունը կարող է անցյալում թողնել իր նախկին կերպերը, կարող է հարմարվել նոր մշակութային հոսանքներին, բայց այն երբեք չի կարող վերջնականապես չքանալ»⁵: Փաստորեն մարդկային էության բնական-անգիտակցական հատվածը ի սկզբանե բանականացման ենթարկել հնարավոր չէ, ուստի այն մշտապես ուղղորդվելու է (ֆրոյդյան մեկնաբանմամբ) բանականացման և սոցիալականացման չենթարկված երևակայության արարչագործությամբ՝ սոցիալական և անհատական պատրանքներով ու առասպելներով:

Ինչպես տեղին նկատում է Հավմաշը, «այս դուրս ժայթքող անգիտակցականը բնակվում է բուն մարդու մեջ ճիշտ այնպես, ինչպես հասարակության մեջ ապրում է ամբոխը»⁶: Սոցիոմշակութային իրականությունում կոլեկտիվ անգիտակցականը դրսևորման հնարավորություններ է ստանում, երբ տվյալ սոցիումի անդամները համակվում են մարդու մեջ «ապրող» ամբոխային հոգեբանությամբ, երբ գլուխ է բարձրացնում մարդու ամբոխային Մենք-ը, կարճ ասած՝ երբ սոցիոաշխարհ է մուտք գործում ամբոխի մարդը: Ինչպես կոլեկտիվ անգիտակցականը չի ձևավորվում անհատապես, այլ անցնում է սերնդեսերունդ մի շարք ժառանգական աշխատակարգերի միջոցով⁷, այնպես էլ ամբոխի մարդու նախատիպն է «քնած» յուրաքանչյուր մարդու անգիտակցականում: Եվ եթե բանական գիտակցականը «աշխատում» է բանականության մտակառույցների միջոցով, ապա կոլեկտիվ անգիտակցականը արտահայտվում է արքետիպերի տեսքով: Արքետիպերը, ըստ Յունգի, «իրականության գիտակցման նկատմամբ տրանսցենդենտալ (այնկողմնային) երևույթներ են, որոնք կյանքի են կոչում որոշակի պատկերացումների համախմբեր, որոնք արտահայտվում են առասպելական մոտիվների տեսքով»⁸: Փաստորեն արքետիպերը աշխարհի պատկերի մասին նախնադարյան ժամանակներից մնացած, բյուրեղացած նախատիպեր են, որոնք, պահպանվելով կոլեկտիվ անգիտակցականում, արտահայտվում են առասպելներում: Հետևաբար ամեն մի առասպել իր հիմքում ունի արքետիպային բովանդակություն: Այստեղ տեղին է հիշել Միրչայի՝ առասպելի սահմանումը, ըստ որի՝ առասպելը տեքստ է, որը պատմում է անհիշելի ժամանակներում տեղի ունեցած իրադար-

⁵ Мирча Э. Аспекты мифа. М., 1995, с. 8.

⁶ Բ. Հավմաշ, Ջրհուր: // Է. Աթայան «Հոգի և զգալություն», Եր., 2005, էջ 564:

⁷ Տե՛ս Юнг К. Г. Аналитическая психология: прошлое и настоящее. М., 1995, էջ 72:

⁸ Юнг К. Г. Психология бессознательного. М., 1994, с. 306.

ձուրթունքների մասին՝ վերջիններիս հաղորդելով սրբազանացվածության հատկություն⁹: Մակայն, եթե նախնադարյան ավանդույթների համար բնութագրական է ոչ միայն առասպելների իրական լինելու հավատը, այլ նաև այդ անհիշելի ժամանակներում անմիջականորեն մարմնավորված էին առասպելականացված կերպարները¹⁰, ապա քաղաքակրթության զարգացմանը զուգընթաց առասպելները տարանջատվում են իրականության պատկերման այլ եղանակներից, կարծես սահմանափակվում են իռացիոնալության որոշակի շրջանակների մեջ: Նախաքաղաքակրթական շրջանին բնորոշ աշխարհպատկերման մոնիստական (միասկիզբ) սկզբունքը երկատվում է դուալիստականի միջև՝ իռացիոնալի և բանականի: Եվ աշխարհպատկերման այս երկու էկզիստենցիալ սկզբունքները, մանիքեականության ոգուն համապատասխան, որոշակի մետաֆիզիկական հավասարակշռության մեջ են:

Քաղաքակրթության արդիականացման լուսավորական նախագիծը մարդկության բանականացման, իրականության ապամոգականացման մի փորձ էր, որը կազմաքանդում էր միջնադարյան հասարակություններին բնորոշ կրոնական աշխարհպատկերումը: Մակայն արդիականացման նախագիծը, կազմաքանդելով սոցիոմշակութային իրականության կառուցարկման իռացիոնալ գործոնները, մարդու կենսաշխարհը դատարկում է այնկողմնային ոգեղեն երևույթներից՝ դրանով խախտելով բանականի և անբանականի մետաֆիզիկական հավասարակշռությունը: Առաջանում է առասպելական պատումների նկատմամբ «ոգեղեն քաղց», որի պատճառով, ինչպես նկատում է Մանհեյմը, այնկողմնային աշխարհում ազատորեն սավառնող գաղափարները անսպասելիորեն հայտնվում են այնկողմնային աշխարհում և սոցիոմշակութային իրականությանը հաղորդում են հավելյալ ոգեղեն հզորություն¹¹: Քաղաքակրթության արդիականացման հետևանքով իռացիոնալության և բանականության միջև խախտված հավասարակշռությունը վերականգնվում է ամբոխի մարդու առասպելականացված մտածողության մեջ, որը, սակայն, նույնպես չի վերականգնում աշխարհպատկերման դիալեկտիկական հավասարակշռությունը, այլ հանգեցնում է հակառակ ծայրահեղությանը՝ աշխարհպատկերման իռացիոնալացմանն ու սոցիոմշակութային իրականության կազմակերպման առասպելականացմանը:

Ամբոխի մարդու աշխարհպատկերման առասպելականությունը առաջին հերթին փոխակերպումների է ենթարկում սոցիոմշակութային իրականության քաղաքական կազմակերպման սկզբունքները, որին նպաստում են նաև քաղաքակրթական-տեխնոլոգիական մի շարք նո-

⁹ Տե՛ս **Мирча Э.**, նշվ. աշխ., էջ 16:

¹⁰ Տե՛ս **Ахметова М. В.** Современная российская мифология. М., 2005, էջ 14:

¹¹ Տե՛ս **Мангейм К.** Утопия в истории социальных идей. М., 1991, էջ 129:

րամուծություններ, մասնավորապես՝ սոցիալական հաղորդակցության ոլորտում ի հայտ եկած տեղեկատվական նոր տեխնոլոգիաները: Արդիականության շրջանում քաղաքակրթական փոխակերպումներին ու գիտության կիրառական հնարավորությունների զարգացմանը զուգընթաց ի հայտ եկած տեղեկատվական նոր տեխնոլոգիաների տարածումը փոխակերպումների է ենթարկում քաղաքական մրցակցության սկզբունքները: Մասնավորապես, հասարակության կազմակերպման գործում ուժային փաստարկներին փոխարինելու են գալիս տեղեկատվական տեխնոլոգիաները, որոնք, օգտագործելով հասարակության կոլեկտիվ անգիտակցականին բնորոշ առասպելաբանական նպատակադրումները, մեղիայի միջոցով հանրության լայն շրջաններին են մատուցում սոցիալ-քաղաքական այնպիսի մի իրականություն, որը շատ հաճախ հիմնված է առասպելական սցենարների վրա: Քաղաքականությունը այսպիսով կրում է իռացիոնալ և առասպելական բնույթ, որն ի հայտ է գալիս ամբոխի մարդու էությունից, որն իր շահերը կարող է «գիտակցել» միայն վառ կերպարների և կիսաառեղծվածային հայտնությունների միջոցով: Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների փոխակերպումներին հետևելով՝ ֆրանսիացի սոցիոլոգ Թարդը գրում է, որ տեղեկատվական նոր տեխնոլոգիաների տված հնարավորությունների հենքի վրա մամուլը այս կամ այն սոցիալական խմբերի պահանջմունքները մատուցում է ոչ թե ռացիոնալության դիրքերից, այլ կրքերի տեսքով՝ դրանց հաղորդելով ոգեղենություն և վերածելով գաղափարախոսության: Ու թեև գաղափարախոսություններն աստիճանաբար բախվում են միմյանց, բայց, այնուամենայնիվ, դրանք ավելի են ենթակա հաշտեցման, քան շահերն ու պահանջմունքները¹²:

Առասպելները, լինելով պարզունակացված սոցիալական կառուցվածքներ (քանի որ ամենաքիչն են պահանջում տեսական անդրադարձ և հիմնված են հավատի վրա)¹³, ի վերջո ամբոխի մարդու կողմից առավել ընկալելի են, քան ռացիոնալացված բարդ մտակառույցները: Մակայն առասպելները, անգիտակցական, արխայիկ հոգեկան շերտերից տեղափոխվելով քաղաքական դաշտ, ռացիոնալացման են ենթարկվում և վերածվում են քաղաքական առասպելների: Այստեղ արդեն քաղաքական առասպելը պետք է պարունակի բազում պատումներ, որոնք պետք է ստեղծեն չարի և բարու միջև պայքարի ամբողջական պատկեր, հակառակ դեպքում այն կորցնում է զանգվածային գիտակցության վրա ազդելու հնարավորությունը: Այսինքն՝ քաղաքական դաշտում ռացիոնալացման ենթարկված առասպելը՝ քաղաքական առասպելը, հիմքում ունենալով արքեստիպային բովանդակություն, կենսունակությո-

¹² Տե՛ս **Тард Г.** Мнение и толпа. М., 1998, էջ 274:

¹³ Տե՛ս **Бергер П., Лукман Т.** Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания. М., 1995, էջ 76:

յուն է ստանում միայն ամբոխի մարդու իռացիոնալ աշխարհպատկերման վրա ազդեցություն ունենալու դեպքում:

Արդիականության դարաշրջանում (և ոչ միայն) քաղաքական առասպելաբանությունը ծառայեցվում է որպես գործիք, որը շատ հաճախ միտումնավոր կիրառվում է տեղեկատվական պատերազմների և քաղաքական մրցակցության ընթացքում, կազմակերպվում է մարդկային բնույթի և նրա հոգեկան շերտերի իմացությամբ: Քաղաքականությունը դառնում է ամբոխի մարդու իռացիոնալ էությունը ռացիոնալ օգտագործելու եղանակ: Եվ իսկպես, ամբոխի մարդը ոչ թե ուղղորդվում է ռացիոնալ փաստարկներով, այլ ներազդման և համոզմունքների միջոցով: Ամբոխի մարդու «ճշմարտությունը» առասպելն է: Եվ այդ պատճառով ամբոխի մարդու կառավարումը տեղի է ունենում արքետիպային, նախնադարյան հոգեկան կառուցվածքների վրա ներազդելու միջոցով:

Ընդ որում՝ քաղաքական առասպելները նույնպես ունեն արքետիպային բովանդակություն, այսինքն՝ նրանք ևս պարունակում են այնպիսի պատումներ, որոնք բացատրելի ու մեկնելի են դարձնում սոցիոմշակութային իրականությունում տեղի ունեցող ամեն մի երևույթ, ստեղծում են չարի և բարու միջև պայքարի իրական պատկեր, հերոսի արքետիպային կերպար:

20-րդ դարի քաղաքական և սոցիոմշակութային բոլոր գաղափարախոսական շարժումների հիմքում ընկած են ամբոխի մարդու առասպելական մտածողության արգասիքները: Պատահական չէր, որ հենց արդիականության շրջանում ի հայտ եկան սոցիալական գաղափարախոսությունների և ուտոպիաների բազում տեսություններ, որոնք կոչված էին բավարարելու ամբոխի մարդու առասպելականացված մտածողության աշխարհպատկերման պահանջմունքները: Թվում էր, թե լուսավորականությունից սկիզբ առած բանականության ճրագով լուսավորվող քաղաքակրթական տարածությունում սոցիոմշակութային կյանքը պետք է կազմակերպվեր բանականության ոգուն համապատասխան սկզբունքներով: Սակայն արդիականության շրջանում ծնունդ առած գաղափարախոսություններն ու ուտոպիաները ի չիք դարձրին բանականության «բանական» լինելու ըմբռնումը: Բանն այն է, որ մարդկային մտածողությունը չի կարող սահմանափակվել միայն բանականացվածությամբ: Սոցիոմշակութային իրականությունը բովանդակությամբ ավելի հարուստ տեքստ է պարունակում, քան մարդու պատկերացումներն են այդ իրականության մասին: Սակայն քանի որ մարդն ունի աշխարհը հասկանալի դարձնելու և այնտեղ կողմնորոշվելու խնդիր, ուստի իրականության մեկնաբանությունը հաճախ դուրս է գալիս բանականության սահմաններից: Սոցիոմշակութային իրականության առասպելականացված տեքստեր են նաև գաղափարախոսություններն ու

ուտոպիաները, որոնք տարբերակելը հաճախ խնդրահարույց է, քանի որ երկուսն էլ գործում են գրեթե նույն իմաստային մեկնաբանման շրջանակներում: Ուտոպիաների և գաղափարախոսությունների տարբերակման յուրահատուկ մի տեսություն է առաջարկել Մանհեյմը. «Գաղափարախոսություններ են կոչվում տրանսցենդենտալ այն պատկերացումները, որոնք երբեք չեն հասնում իրենց բովանդակության փաստացի իրացմանը: Եվ չնայած առանձին մարդիկ գերազանցապես անկեղծորեն ղեկավարվում են դրանցով՝ որպես իրենց վարքի նպատակադրումներ, բայց իրացման ընթացքում գաղափարախոսությունների բովանդակությունները ենթարկվում են ձևախեղումների... ուտոպիաները նույնպես տրանսցենդենտալ երևույթներ են, քանի որ վերջիններս վարքն ուղղորդում են այնպիսի տարրերի միջոցով, որոնք տրված իրականության բովանդակության մեջ առկա չեն: Բայց միևնույն ժամանակ ուտոպիաները գաղափարախոսություններ չեն, քանի որ ուտոպիաները սոցիոմշակութային իրականության նկատմամբ իրենց հակադեցությամբ կարողանում են փոխակերպել պատմական իրականությունը՝ այն մոտեցնելով իրենց պատկերացումներին: Սակայն, միևնույնն է, շատ դժվար է հստակորեն իմաստային տարբերակում անցկացնել այս երկու հասկացությունների միջև»¹⁴:

Այնուամենայնիվ, և՛ ուտոպիաները, և՛ գաղափարախոսությունները ուղղված են ամբոխի մարդու արքետիպային պատկերացումների մարմնավորմանը, և այդպիսով նրանք օրգանապես կապված են: Բանն այն է, որ ուտոպիաները կառուցվում են որոշակի գաղափարախոսական նախադրյալներից ելնելով, իսկ գաղափարախոսություններն իրենց ձևավորման հիմքում ունեն իդեալական հասարակության՝ ուտոպիայի կառուցարկման որևէ մոդել: Եվ գաղափարախոսությունները, և՛ ուտոպիաները կառուցվում են արքետիպային «ոսկեդարի» մասին պատկերացումների շուրջը և կրում են ուտոպիստի մտային փորձարկումների և գաղափարախոսի իմաստային կառուցվածքների կնիքը: Երկուսն էլ ուղղված են ապագային, սակայն կառուցված են անցյալի իմաստային ուղղորդիչների հիմքի վրա, այսինքն՝ առասպելական են: Արդիականության շրջանում ուտոպիաների ու գաղափարախոսությունների տարածվածությունը պայմանավորված էր վերջիններիս բովանդակությունների, տեքստերի այնպիսի հատկություններով, որոնք կրում էին ամբոխի մարդու առասպելական մտածողությանը բնորոշ տարրեր: Հարկավոր է նկատել նաև, որ ուտոպիաներն ու գաղափարախոսությունները իրենց առասպելականացված բովանդակությամբ առավել դյուրին են ընկալվում ամբոխի մարդու կողմից, քան ռացիոնալացման ենթարկված մտակառույցները: Բանն այն է, որ իռացիոնալ և

¹⁴ Мангейм К. Утопия в истории социальных идей // "Утопия и утопическое сознание". М., 1991, с. 115-117.

բնագրային ամբոխի մարդը ընկալունակ է միայն այն մտակառույցների նկատմամբ, որոնք հնարավորինս պարզեցված են ու համապատասխանում են ամբոխի մարդու առասպելականացված մտածողության կառուցվածքներին, այսինքն՝ «հաջողված» ուտոպիաների ու գաղափարախոսությունների հիմքում ընկած են արքետիպային տեքստեր: Առասպել- գաղափարախոսություն- ուտոպիա հասկացության փոխհարաբերություններում առասպելը իդեալական պատկերների կառուցվածք է, գաղափարախոսությունը՝ վերջինիցս բխող սոցիալական արժեքների համակարգ, իսկ ուտոպիան՝ մտավոր փորձ այդ արժեքների իրացման և առասպելական նախատիպերի կենդանացման համար:

Հարկ է նկատել նաև, որ ճգնաժամային վիճակում գտնվող հասարակություններում կարծես չքանում են իրականության և առասպելների, գաղափարախոսությունների և ուտոպիաների միջև սահմանները: Այնկողմնային աշխարհին բնորոշ պատկերացումները մուտք են գործում այսկողմնային իրականություն և սկսում են վճռորոշ դեր խաղալ սոցիոմշակութային իրականության կառուցարկման գործում: Երբ հասարակությունում տիրում են ամբոխի մարդուն բնորոշ իռացիոնալ ու ստվերային որակները, ապա իրականն ու երևակայականը կարծես միախառնվում են՝ ստեղծելով մի նոր «կեղծ իրականություն», որին բնորոշ են իռացիոնալ տրամադրություններն ու վարակիչ հուզականությունը:

Արդիականության դարաշրջանում սոցիոմշակութային ճգնաժամներում գտնվող հասարակություններում ամբոխի մարդու առասպելական մտածողության դրսևորման իրական հնարավորություններ են առաջանում: Սոցիոմշակութային առումով ճգնաժամային հասարակություններում առասպելները կոլեկտիվ անգիտակցականից մուտք են գործում սոցիոմշակութային իրականություն և դառնում են այդ իրականության կառուցարկման հիմնասյունները: Կոլեկտիվ անգիտակցականում առկա արքետիպային բովանդակությամբ առասպելներով սոցիոմշակութային իրականության կառուցարկման դիպուկ օրինակ է նախորդ դարասկզբի գերմանական հասարակության քաղաքական, սոցիալական և պատմական զարգացումը, որտեղ պատմության թատերաբեմում հայտնված ամբոխի մարդը պատմության պատվանդանին է բարձրացնում իր առասպելականացված հերոսներին: Ամբոխային, զանգվածային անգիտակցական մղումներով սոցիոմշակութային իրականության կառուցարկման այս երևույթը Յունգը կապում է քաղաքակրթության արդյունաբերականացման հետևանքով իր արմատներից կտրված և քաղաքներում կենտրոնացած ամբոխի մարդու երևան գալու և դրան հաջորդած մի շարք քաղաքական և պատմական իրադարձությունների հետ, որոնցից նա մատնանշում է առաջին համաշ-

խարհային պատերազմից հետո գերմանական հասարակությունում անգիտակցականի խորքերից սոցիոմշակութային իրականություն թափանցած կոլեկտիվ, առասպելական տեքստերը, որոնք արտահայտում են նախաքաղաքակրթական բնագոյները, դաժանությունը, բռնությունը, մի խոսքով՝ «չար ուժերը»¹⁵: Բանն այն է, որ հետպատերազմյան Գերմանիան սոցիոմշակութային, տնտեսական և քաղաքական առումներով գտնվում էր ճգնաժամային վիճակում, ինչի հետևանքով գերմանական արդյունաբերական կենտրոններում ժողովված ամբոխները կարծես ներքին հոգեբանական տկարությունը և արտաքին ճգնաժամը հաղթահարելու գերբնական ուժերի, այնկողմնային հերոսների «աջակցության» կարիքն ունեին: Ստեղծված ճգնաժամային վիճակի պայմաններում հետպատերազմյան Գերմանիայում ծավալվում է ուժապաշտական, առասպելականացված երանգներով քաղաքական շարժում, որը կոչում են նացիոնալ-սոցիալիզմ կամ ֆաշիզմ: Ինչպես նկատում է Ռայխը, նացիոնալ-սոցիալիստական շարժումը ամբոխի մարդու իռացիոնալ մղումների վրա էր կառուցված, որը ճակատագրական նշանակություն ունեցավ և՛ գերմանացի ժողովրդի, և՛ ամբողջ մարդկության համար: Չանգվածային տրամադրությունները հմտորեն ուղղորդող ֆաշիստական առաջնորդները առաջ էին քաշել մի գաղափարախոսություն, որի հիմքում ընկած էին ամբոխի մարդու առասպելական մտածողությանը բնորոշ տեքստեր: Ֆաշիստական շարժումը ըստ էության իր գաղափարախոսության կենսիմաստային հենքը կառուցել էր գերմանացիների արիական ծագում ունենալու մասին առասպելի վրա՝ դրանով իբր արդարացնելով նացիոնալ-սոցիալիզմին բնորոշ հակասեմականությունը, որն իրականում ոչ այլ ինչ էր, եթե ոչ գործնական հաշվարկների վրա հիմնված և արդյունավետորեն իրականացված քաղաքական մարտավարություն՝ կոչված արտաքին (կոմունիզմ) և ներքին (հրեաներ) թշնամու կերպար ստեղծելու միջոցով գերմանական ժողովրդի մեջ միասնականության անհրաժեշտության գիտակցում ստեղծելուն: Առասպելը «աշխատեց», ընդ որում «աշխատեց» բացառիկ «հաջողությամբ»: Գերմանացիների արիականության և ընտրյալ ժողովուրդ լինելու առասպելի հաջողվածությունը պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ նույնականանալով «ուժեղ, անկրկնելի գերմանական ազգի» հետ՝ շարքային գերմանացին կարող էր իսկապես ինչ-որ կարևոր նշանակություն ունենալ ինքն իր և իր հանրության համար, թեկուզև թվացյալ կարևոր նշանակություն¹⁶:

Փաստորեն առասպելական մտածողության տարածման համար նպաստավոր պայմաններ են ստեղծվում սոցիոմշակութային ճգնաժամների պայմաններում, որտեղ գլուխ են բարձրացնում իռացիոնալ, ամ-

¹⁵ Юнг К. Г. Борьба с тенью // “Избранное”. Минск, 1998, с. 53-64.

¹⁶ Տե՛ս Քայխ В. Функции оргазма. СПб., 1997, էջ 190:

բոխային տրամադրությունները: Սոցիալական փիլիսոփայության ֆրանկֆուրտյան հայտնի դպրոցի հիմնադիրներից Հորկհայմերը պատմական այդ ժամանակահատվածի մասին նկատում է, որ գերմանական առասպելաբանության մնացուկները միջոց էին բուրժուական ռացիոնալացված հասարակությանը հակադրվելու համար¹⁷: Այսինքն՝ ֆաշիստական առասպելաբանությունը ռացիոնալ աշխարհից հուսահատվածության և հիասթափության հետևանք էր, երբ հուսահատ վիճակում գտնվող ժողովուրդը կարծես թե ընդվզում է հանգամանքների պարտադրանքով «անտանելի» դարձած ռացիոնալ իրականության դեմ՝ վերջինիս հակադրվելով մտածողության իռացիոնալությամբ և աշխարհպատկերման առասպելականությամբ: Պատահական չէր նաև, որ հենց այդ շրջանի Գերմանիայում արդեն իշխող դիրք զբաղեցնող նացիոնալ-սոցիալիստական կուսակցության գաղափարախոսներն ու քարոզիչները հատուկ ուշադրություն էին դարձնում ամբոխային մտածողության առասպելականությանը: «20-րդ դարի առասպելը» աշխատության հեղինակը՝ Երրորդ Ռայխի առաջնորդի գաղափարական գծով տեղակալ Ա. Ռոզենբերգը, մասնավորապես առաջ է տանում այն գաղափարը, որ ամբոխի առասպելական մտածողությունը պետք է հմտորեն օգտագործվի գերմանական ժողովրդի (ամբոխի վերածված) միասնականության ապահովման համար¹⁸: Ըստ էության նացիոնալ-սոցիալիստները ամբոխային, զանգվածային հոգեբանությանը բնորոշ առասպելական աշխարհագրությունը կիրառեցին քաղաքական նպատակներով, այսինքն՝ ամբոխի մարդու արքետիպային բովանդակություն ունեցող առասպելները վերածեցին գաղափարախոսական քաղաքական առասպելների, իռացիոնալ նախաքաղաքակրթական տեքստերը օժտեցին ուտոպիական-քաղաքական բովանդակությամբ: Գաղափարախոսությունը նրանց համար ծառայեց որպես ամբոխի մարդու անգիտակցականում քնած արքետիպերը ժամանակի քաղաքական խնդիրներին ծառայեցնելու միջոց: Արքետիպային բովանդակություն ունեցող ամբոխի մարդու առասպելական մտածողությունը հմտորեն օգտագործվեց ինչ-ինչ քաղաքական խնդիրներ լուծելու նպատակով, սակայն ամբոխի իռացիոնալ տարերքի ալիքն այնքան հուժկու էր, որ ի վերջո հանգեցրեց ողբերգական բազում հետևանքների ինչպես բուն գերմանական ժողովրդի, այնպես էլ ողջ մարդկության համար:

Սակայն թերի պատկերացում է ֆաշիստական առասպելաբանության հաջողվածությունը պայմանավորել միայն նացիոնալ-սոցիալիստական գաղափարախոսների քաղաքական արկածախնդրությամբ և զանգվածային տրամադրությունների ուղղորդման արհեստավարժությամբ: Բանն այն է, որ ճգնաժամային սոցիոմշակութային վիճա-

¹⁷ Տե՛ս **Horkheimer M.**, Eclipse of reason, New York, Oxford university press, 1947, էջ 65:

¹⁸ Տե՛ս **Розенберг А.** Миф XX века. Таллинн, 1998, էջ 64:

կում գտնվող հասարակությունների համար իրականության առասպելականացումը կարող է հասարակության ներքին հոգեբանական խնդիրների համար բուժիչ նշանակություն ունենալ: Յունգը, ամբոխն ու ամբոխայինը համեմատելով մարդկության անչափահասության վիճակի հետ, կարծում էր, որ սոցիոմշակութային իրականության դատարկվածությունը, օտարվածությունը հաղթահարվում են, երբ մարդն իրեն զգում է հոգեբանական ամբողջի մի մասնիկ, այսինքն՝ նաև այն դեպքերում, երբ մարդը վերածվում է ամբոխի մարդու: Ճգնաժամային հասարակություններում գլուխ բարձրացրած ամբոխի մարդը սոցիոմշակութային իրականության առասպելականացման, առասպելներով ու առասպելական տեքստերով կառուցարկման շնորհիվ կարծես հաղթահարում է ճգնաժամը, ասես իր համար անտանելի ու թշնամական իրականությունը պատկերում է իրեն հարազատ առասպելական տեքստերով, դատարկված իրականությունը լցնում է առասպելական բովանդակություններով: Ուստի ֆաշիստական գաղափարախոսությունը, ամբոխի մարդուն սնելով հոգեկանի անգիտակցական շերտերում առկա առասպելներով, միաժամանակ հասարակությունը դուրս էր բերում հուսահատության և տկարության վիճակից: Այս տեսանկյունից ֆաշիստական քաղաքական առասպելաբանությունը ճգնաժամային վիճակում հայտնված գերմանական հասարակության մեջ խաղում էր աշխարհն իմաստավորող, ամբողջականացնող, ներդաշնակեցնող այն նույն դերը, ինչ կրոնը միջնադարյան հասարակություններում: Ուստի կարելի է պնդել, որ ֆաշիստական առասպելաբանությունը գերմանական հասարակության ամբոխի մարդու համար կատարում էր հոգեբանական խնդիրները բուժելու կրոնական գործառույթ:

Ինչպես իրավացիորեն նկատում է Մոսկովիչին, քաղաքակրթության արդիականացման հետևանքով կրոնական ամբոխները վերածվում են քաղաքական ամբոխների, հետևաբար քաղաքականությունն արդեն կազմակերպվում է ամբոխի մարդու առասպելական մտածողության ուղղորդման միջոցով¹⁹: Փաստորեն միջնադարյան հասարակություններին բնորոշ կրոնականությանը, որն առասպելական մտածողության արտահայտման յուրահատուկ մի ձև էր, փոխարինելու է գալիս առասպելական մոտիվներով կառուցարկվող քաղաքականությունը: Քաղաքական գործիչներն ու գաղափարախոս-առաջնորդները լայն զանգվածներին, ամբոխներին են ներկայանում որպես կիսաստվածային հատկություններով օժտված առասպելական փրկիչներ, որոնց վիճակված է ամբոխներին առաջնորդել դեպի լուսավոր ապագա: Ինչպես նկատում է ֆրանսիացի հայտնի մտածող Արոնը, իշխողների փոխարեն տեսնել բարձրագույն, տրանսցենդենտալ ինչ-որ ուժի, նշա-

¹⁹ St' u **Московичи С.** Наука о массах // "Психология масс". Самара, 2010, էջ 408-421:

նակում է զբաղվել առասպելագործությամբ²⁰: Այս տեսանկյունից վառ օրինակ է Խորհրդային Միությունում ստալինյան կառավարման ժամանակահատվածին բնորոշ անձի պաշտամունքը, երբ Ստալինը, հռչակվելով որպես ժողովուրդների հայր, կարծես կիսաստվածային կարգավիճակ էր ստացել ամբոխների կոլեկտիվ անգիտակցականում: Սակայն կոմունիստական առասպելակերտությունը բնորոշ հայր-առաջնորդի փրկարարական առաքելությունից զատ՝ կար նաև մեկ այլ «փրկիչ»: Մարքսիզմը որպես առաքելական գաղափարախոսության հիմք վերցրեց Փրկչի վախճանաբանական առասպելը, որի դերը պետք է կատարեր պրոլետարիատը. վերջինիս տանջանքները, վերջնական և վճռորոշ մենամարտը չարի հետ պետք է փոխեին աշխարհի գոյաբանական կարգը՝ ստեղծելով անդասակարգ հասարակություն՝ համապատասխան «ոսկե դարի» մոդելի²¹: Մարքսիզմն այդպիսով գիտական հայեցակարգից վերածվեց ճյուղավորված քաղաքական առասպելի, որը տվյալ սոցիոմշակութային իրականությանը հարմարեցրեց նախնադարյան հասարակություններին բնորոշ առասպելական մոտիվները՝ այդպիսով դարակազմիկ իրադարձությունների առաջացման պատճառ դառնալով:

Սակայն ամբոխի մարդու մտածողության առասպելականությունը կարող է նաև կառուցողական դեր խաղալ սոցիոմշակութային իրականության կառուցարկման գործում: Բանն այն է, որ սոցիոմշակութային իրականության խիստ ռացիոնալացումը, գերկարգավորվածությունն ու գերկազմակերպվածությունը միգուցե ապահովում են սոցիալական համակարգի կայունությունն ու խաղաղությունը, սակայն մշտապես առկա է վտանգը, որ անհատակենտրոն ռացիոնալությունը մինևույն ժամանակ կարող է վերածվել «անհատասպան» ռացիոնալացման, քանի որ հնարավոր է պարզվի, որ սոցիալական կարգի արդյունավետ կազմակերպումն ու անհատակենտրոնության առաջնայնությունը անհամատեղելի երևույթներ են: Հաքսլին իր հայտնի անտիուտոպիստական «Օ, սքանչելի նոր աշխարհ» աշխատությունում ներկայացնում է հենց լուսավորականության բանականացված իդեալական հասարակության հասունացված անտիուտոպիայի մի մոդել, որտեղ սոցիոմշակութային իրականությունն այնքան է գերռացիոնալացված, որ ցանկացած ստեղծագործականություն և անհատականության դրսևորման ցանկացած փորձ սպառնում են ընդհանուր կայունությանն ու ներդաշնակ գոյակցությանը: Հենց այդտեղ է Հաքսլին իր հերոսներից մեկի անունից նշում, որ հերոսականությունը (միգուցեն՝ առասպելականությունը-Լ. Բ.) խոսում է սոցիալական համակարգի անկատարու-

²⁰ Տե՛ս **Արոն Բ.** Демократия и тоталитаризм. М., 1993, էջ 117:

²¹ Տե՛ս **Ջլիադե Մ.** Мифы, сновидения, мистерии. М., 1996, էջ 25:

յան և քաղաքական կազմակերպման անընդունակության և անհավասարակշռվածության մասին²²: Ամբոխի մարդու առասպելական մտածողությունն ու նրա քաղաքական կազմակերպման իռացիոնալությունը երևի թե վկայում են ընդհանուր սոցիալական համակարգի անկատարության մասին, սակայն միաժամանակ ամբոխի մարդու առասպելականացված աշխարհայատկերումը կարծես ամբողջականացնում է մարդու և բնության, մարդու և իր բնականության ներդաշնակ գոյակցությունը: Մարդուն հատուկ են ոչ միայն ձգտումն առ աշխարհի ճանաչողությունը, ոչ միայն իր իսկ բնության և շրջապատող բնության քաղաքակրթումը, ոչ միայն սոցիալական արդյունավետ գործող և տնտեսական զարգացմանն ուղղված քաղաքականությունը, այլ նաև աշխարհի իմաստավորումն ու արժևորումը, ինչի ռացիոնալացման կամ քանակական պատկերման ցանկացած փորձ ի սկզբանե դատապարտված է ձախողման:

Անշուշտ, ամբոխի մարդու առասպելական մտածողությունը որոշ դեպքերում օգտագործվեց ամենևին ոչ առասպելական, այլ ռացիոնալ, սակայն ոչ մարդակենտրոն նպատակադրումների իրականացման նպատակով, և ի վերջո մարդկության համար նախադեպը չունեցած ադետների հանգեցրեց, որոնք գերազանցապես դրսևորվեցին 20-րդ դարի ողջ ընթացքում: Դրանց նպաստեցին նաև ընդհանուր սոցիոմշակութային համակարգի անկայունությունը, անհուսալիությունը, մի շարք քաղաքակրթական, պատմական, քաղաքական, տնտեսական և այլ պատճառներ, սակայն ի վերջո ամբոխի մարդու առասպելական աշխարհայատկերման ռացիոնալացման ցանկացած փորձ հանգեցնում է ոչնչապաշտության և ցինիզմի, քանզի առասպելի ռացիոնալացման հնարավորությունն անգամ և քաղաքական գործնապաշտական նպատակներին ծառայեցումը առասպելները դիտարկում են որպես մտացածին, հնարավոր երևույթներ, ինչի հետևանքով առասպելական աշխարհայատկերումն ու առասպելները ընդհանրապես զրկվում են սրբազանացվածությունից: Այլ կերպ ասած՝ սոցիոմշակութային տեսանկյունից կենսիմաստային արժեքները կենսունակ են այնքան ժամանակ, քանի դեռ չեն մերկացվել ռացիոնալության կողմից, իսկ այն պահից սկսած, երբ ռացիոնալությունը կազմաքանդում է սոցիալական պատրանքայնության կառուցած առասպել-հոյակերտը, մարդկությունը կրկին կանգնում է մարդաբանական ճգնաժամի մեջ հայտնվելու վտանգի առաջ, քանզի կազմաքանդվում են սոցիումը խմորող, թեկուզև կեղծ, սակայն կառուցողական նշանակություն ունեցող սոցիոմշակութային արժեքները:

Մարդկային պատմությունը կերտվել է գաղափարախոսություն-

²² Sk' u Хаксли О. О дивный новый мир. М., 2014, էջ 322:

ների, առասպելների, ուտոպիաների, սոցիալական նախագծերի կամ այլ կերպ՝ սոցիալական պատրանքների հաջորդափոխության միջոցով: Ռացիոնալության տեսանկյունից սոցիալական պատրանքները միգուցե մարդու բուն էությանը չհամապատասխանող «կեղծ մտածողության» արգասիքներ են, սակայն դրանք սոցիալականության ապահովման տեսանկյունից ունեցել են կառուցողական նշանակություն: Եթե բանականությունն ասում է, որ սոցիալական պատրանքները սոցիոկեցության իրական արտացոլանքը չեն, ապա ողջախոհությունը հուշում է, որ միգուցե կեղծ են, սակայն անհրաժեշտ են սոցիալական համակարգի գործառության ապահովման առումով: Ինչպես նախնադարյան հոտերն են որպես հանրույթ կայացել համատեղ սնվելու, որսի, ծխականությունների համատեղ անցկացման միջոցով, այնպես էլ հետնախնադարյան հասարակություններն են կայանում առասպելների, սոցիալական նախագծերի և գաղափարախոսությունների համատեղ «սպառման» շնորհիվ: Սակայն, երբ առասպելները ինչ-ինչ «լուսավորյալ» խմբերի կողմից միտումնավոր կերպով ծառայեցվում են նեղ քաղաքական կամ խմբային մոտակա շահերին՝ իշխանություն, հարստություն, փառասիրություն և այլն, ապա առասպելները վաղ թե ուշ կորցնում են վեհության և սրբազանացվածության շղարշը և հասարակության կողմից ընկալվում են զուտ որպես կեղծիքներ: Առասպելների կազմաքանդումն այս տեսանկյունից սոցիոմշակութային և մարդաբանական ճգնաժամերի առաջացման լուրջ պատճառ կարող է դառնալ, քանզի առասպելականության կամ ընդհանրապես սրբազանացված արժեքների ու պատկերացումների՝ ռացիոնալության դիրքերից կազմաքանդումը ի վերջո հանգեցնում է խիստ ռացիոնալացման, որի հետևանքները մենք այսօր տեսնում ենք սոցիոմշակութային համակարգում տարածվող ցինիզմի և ոչնչապաշտության տեսքով: Եթե Հորկհայմերը գտնում էր, որ «բանականության ճգնաժամը դրսևորվում է անհատականության ճգնաժամի տեսքով»²³, ապա ամբոխի մարդու իռացիոնալ առասպելակերտ մտածողության կառուցած մետապատումների կազմաքանդումը ի վերջո դրսևորվում է սոցիալականության ճգնաժամի տեսքով: Սոցիոմշակութային իրականության ռացիոնալացվածությունը մարդուն ազատում է զանազան պատրանքների, այդ թվում նաև առասպելների գերիշխանությունից, սակայն միևնույն ժամանակ մարդուն դարձնում է որբ, լքված էակ, որի կենսագործունեության համար պատասխանատու են ոչ թե ինչ-ինչ այնկողմնային ուժեր և գերբնական, առասպելական էակներ, այլ միայն ինքը: Ջբաղեցնելով Աստծո տեղը կամ Աստծուն գահընկեց անելով՝ մարդն ինքն է վերածվում «աստծո», սակայն կորցնում է աստվածայինը, մարդու սոցիոմշակու-

²³ Horkheimer M., Eclipse of reason, New York, Oxford university press, 1947, p. 128.

թային իրականությունը ապաստարբազանացվում է՝ կորցնելով իր ձգողականությունը, սոցիալականակերտ հատկությունը, որը հանգեցնում է սոցիոմշակութային իրականության նկատմամբ ցինիկ մերժողական, ապակառուցողական կենսադիրքորոշումների տարածմանը, ինչն ինքնին լուրջ վտանգներ է պարունակում մարդու սոցիալականակերտ հատկության, ուստիև սոցիումի՝ որպես մարդկության հավաքական միավորի գոյության համար:

Բանալի բառեր – *սմբոլի մարդ, արդիականացման նախագիծ, ապաստարբազանացում, առասպել, առասպելական մտածողություն, սոցիոմշակութային իրականության կառուցարկում*

ЛЕВОН БАБАДЖАНИЯН – Миф как средство конструирования социокультурной реальности человека толпы. – Как основа конструирования современной социокультурной реальности в статье рассматриваются просветительские идеалы и идеи модерна, исходящие из принципов рациональности. Однако в результате модернизации современное секулярное социокультурное пространство подвергнуто агрессии человека толпы, порождённого модернизированной цивилизацией. Человек толпы требует, чтобы современная цивилизация приняла его социокультурную реальность, а в итоге рациональная современная цивилизация воскрешает мифы и архетипы, таившиеся в древних слоях коллективного бессознательного. Так в современном мире мифы и мифическое мышление конструируют социокультурную реальность человека толпы.

Ключевые слова: *человек толпы, проект модерна, десакрализация, миф, мифическое мышление, конструирование социокультурной реальности*

LEVON BABAJANYAN – The Myth as a Means of Construction of Social-Cultural Reality of the Man of the Crowd. – In the article, the ideas and ideals of the project of modernity considered as the basics of construction of the modern social-cultural reality, which are based on the principle of rationality. But because of the modernization the demythologized, demystified modern social-cultural space is incurred of the invasive activity of the man of the crowd, which is the offspring of the modernised civilization. The man of the crowd obliges the modern civilization to accept its own social-cultural reality, because of what the myths and archetypes, which were hidden in the archaic layers of collective unconsciousness of the mankind, emerge in the modernized, rationalized current civilization. So, in the modern world myths and mythical consciousness construct the social-cultural reality of the man of the crowd.

Key words: *The Man of the Crowd, Project of Modernity, Desacralization, Myth, Mythical Consciousness, Construction of the Social-Cultural Reality*